

PŘÍSPĚVEK K ANALÝZE MORÁLNÍCH ÚSUDKŮ ŽÁKŮ MLADŠÍHO ŠKOLNÍHO VĚKU

PAVEL VACEK, ZITA VACKOVÁ

Anotace: *Předložený text seznamuje s výzkumem morálního usuzování dětí mladšího školního věku. Věcným a metodickým východiskem práce bylo dílo J. Piageta. Jeho mikropříběhy byly využity k vedení rozhovorů s 30 dětmi ve věku 6 - 11 let. Výstupy výzkumu jednak potvrdily znaky morálního vývoje dítěte dle Piageta a jednak naznačily možnosti pedagogického využití takovýchto rozhovorů jako prostředku rozvoje morálního úsudku dítěte.*

Úvod

Cílem tohoto článku je podat informaci o výzkumu, který se uskutečnil na přelomu roku 1999 a 2000 a jehož hlavním záměrem bylo přispět k hlubšímu poznání morálního úsudku dětí mladšího školního věku (Vacková, 2000). Jako věcné a metodické východisko nám posloužilo klasické dílo J. Piageta Morální úsudek dítěte, které bylo poprvé vydané roku 1932. Ve své práci jsme se opírali o jeho anglickou verzi z roku 1977. (Piaget, 1977.)

Specifikace záměru výzkumu

Konkrétněji jsme se zaměřili na tři základní oblasti:

- a) Přispět pomocí originálních metod školy J. Piageta k hlubšímu poznání morálního usuzování dnešních dětí mladšího školního věku.
- b) Provést komparaci se závěry a zkušenostmi uvedenými ve zmíněném díle J. Piageta (1977).
- c) Posoudit možnosti pedagogického využití metody rozhovoru na základě prezentace mikropříběhů J. Piageta jako prostředku rozvoje morálního úsudku v mladším školním věku.

Klíčem ke klasifikaci úrovně rozvoje morálního úsudku bylo Piagetovo rozlišení morálky na heteronomní a autonomní. Připomínáme jejich základní charakteristiku.

Heteronomní morálka:

- je postavena na vztazích nátlaku (vnějšího tlaku autorit),
- pravidla jsou nazírána jako neměnné požadavky přicházející zvenčí od autority a mají být doslovně plněna,
- nesprávné jednání je posuzováno podle vnějších znaků a následků chování ("stupně škody"),
- tresty jsou obecně chápány jako správné a jsou záležitostí rozhodnutí autority a jsou automatickými následky přestupku (trest je imanentní součástí spravedlnosti, práva).

Autonomní morálka:

- je postavena na vztazích kooperace, vzájemného porozumění, rovného práva,
- pravidla jsou nazírána jako produkty vzájemné dohody, jsou otevřena diskusi ("vyjednávání"),
- nesprávné jednání je posuzováno ve vztahu k původnímu záměru jednající osoby,
- trest je definován přiměřeně s ohledem na přestupek a původní záměr je chápán jako prostředek k naplňování záměrů (ideálů) humanity (nikoliv jako odplata). (Vacek, 1992, s. 92,93.)

Metoda výzkumu a zkoumaný soubor

Pro zkoumání úrovně morálního úsudku jsme použili níže uvedené dvojice tří mikropříběhů na téma dětské lži, neobratnosti a krádeží. Poslední čtvrté téma se vztahovalo k úrovni dětského porozumění pojmu lež.

Tato "sada" byla v individuálním rozhovoru prezentována každému dítěti s žádostí, aby se vyjádřilo k jednání (či "porovnálo" chování) postav příběhů z hlediska jejich správnosti. Všechny děti tedy řešily čtyři zadání (a tudíž projevíly i čtyři morální úsudky).

V případech zvolené metody se vlastně jednalo o položený rozhovor, na jehož počátku bylo předloženo všem stejné zadání a poté následoval dialog mezi výzkumníkem a dítětem. Oproti Piagetovu originálu jsme provedli některé nevelké, ale nezbytné úpravy (použití českých jmen, ověření si, zda děti rozumí všem pojmům, které se v příbězích vyskytují atd.).

1A. Malý chlapec, který se jmenoval Honzík, se jednoho dne jen tak procházel ulicí a najednou potkal obrovského psa. Ten ho tolik vyděsil,

že potom rychle utíkal domů. Tam řekl své mamince, že potkal psa, který byl veliký jako kráva.

1B. Malý Kubík přišel domů ze školy a řekl svému tatínkovi, že ten den dostal od paní učitelky samé dobré známky, ale nebyla to pravda. Ten den totiž od paní učitelky nedostal vůbec žádnou známku, ani dobrou ani špatnou. Jeho tatínek byl moc rád a Kubíka odměnil.

2A. Malá holčička Klárka si hrála ve svém pokojíčku. Po chvíli ji její maminka zavolala k večeři. Cestou do kuchyně Klárka dveřmi narazila na židli, kde bylo na tácku narovnaných 15 hrníčků. Klárka nevěděla, že tam hrníčky na té židli jsou. A tak se stalo, že nárazem všech 15 hrníčků rozbila.

2B. Jindy zase jiná holčička - Martina - byla doma úplně sama. Její rodiče byli ještě v práci. A Martina dostala obrovskou chuť na povidla, která byla uložena vysoko ve špajzu. Přistavila si tedy židli a rukou šmátrala nahoře, celá se natahovala... Povidla však byla příliš vysoko a Martina na ně nemohla dosáhnout. Zatímco se tolik snažila, zavadila rukou o hmiček, ten spadl a rozbil se.

3A. Chlapec Karel potkal na ulici svého kamaráda ze školy. A ten kamarád byl moc chudý. Postěžoval si Karlovi, že už dlouho nic nejedl, protože u nich doma nikde není nic k jídlu. Karel šel do nejbližšího pekařství, a protože u sebe neměl zrovna žádné peníze, čekal na vhodný okamžik, až se k němu prodavač otočí zády. V tom okamžiku vzal rychle z regálu obloženou bagetu a utíkal s ní pryč. Venku ji potom dal svému kamarádovi.

3B. Markétka šla do obchodu. V jednom regálu uviděla krásnou červenou stužku do vlasů. Pomyslí si, že by se stužka určitě hodila k jejím novým šatům, které měla právě na sobě. Když se prodavačka otočila k Markétce zády, popadla stužku a utíkala s ní ven z obchodu.

4. Víš, co to je lež? Řekni mi něco, co je lež. Je příklad $2+2$ se rovná 5 lež? Chlapec, který řekl, že $2+2$ se rovná 5, lhal nebo udělá chybu? Proč? Udělat chybu a lhat je to samé nebo je v tom nějaký rozdíl? Proč? Kolik myslíš, že mi je let? Udělal jsi chybu nebo jsi lhal? Proč? Co je horší: lhaní nebo děláním chyby? Proč?

Rozhovory se uskutečnily s 30 žáky a žákyněmi základní školy prvních, třetích a pátých ročníků. Každý ročník byl zastoupen 10 dětmi (pěti chlapci a pěti děvčaty). Rozhovory byly vedeny individuálně, nahrávány na diktafon a následně doslovně přepsány a pak analyzovány. (Viz Vacková, 2000, 30 příloh autentických záznamů.)

Výsledky a jejich interpretace

Klíčem k analýze dětských výpovědí byla jednak výše uvedená charakteristika heteronomní a autonomní morálky. A pro jemnější odlišení jsme byli inspirováni Kotáskovou a Vajdou (1983), kteří rozlišili tři úrovně odpovědí: heteronomní odpovědi (HO), heteronomně - autonomní odpovědi (HAO) a autonomní odpovědi (AO). Mezi heteronomní odpovědi jsme zařadili všechny, které naplňovaly znaky heteronomní morálky (děti nebraly v úvahu úmysl jednajících osoby, nechaly se ovlivnit stupněm či množstvím škody, nebyly schopné odlišit chybu od lži a popř. i s pomocí nápovědy zůstaly zcela mimo problém). Mezi heteronomně autonomní reakce jsme zařadili odpovědi navenek správné, ale bez dostatečného porozumění (správnost byla spíše "tušena"). Tyto děti při vlastním dialogu s výzkumníkem projevovaly schopnost postupně porozumět podstatě problému (takzvaně se "chytaly"). Autonomní reakce byly postaveny na dostatečném zdůvodnění volby správné odpovědi. Takovéto děti dokázaly vzít v úvahu úmysl (záměr) jednajících osob, nenechaly se "svést" mírou vzniklé škody atd.). Analyzováno bylo celkem 120 reakcí dětí. (Každé dítě reagovalo na čtyři zadání - viz výše.)

Ze 120 odpovědí bylo HO = 43 (35,8%), HAO = 55 (45,8%) a AO = 22 (18,3%)

Tab.č.1: Distribuce odpovědí podle věku (AČ = n, RČ = %)

	HO		HAO		AU	
	AČ	RČ	AČ	RČ	AČ	RČ
1.roč. ZŠ (n = 40)	22	55	16	40	2	5
3.roč. ZŠ (n = 40)	13	32,5	20	50	7	17,5
5.roč. ZŠ (n = 40)	8	20	19	47,5	13	34,5

Z uvedené tabulky je zřejmé snižování počtu heteronomních odpovědí a nárůst autonomních v závislosti na věku respondentů (1.ročník HO 55% oproti 5.roč. 20% v kontrastu s AO v 1.roč. 5% a v 5. ročníku již 32,5%).

Dále jsme provedli komparaci odpovědí s ohledem na pohlaví dětí. Autonomní odpovědi se objevují u chlapců v 15 (25%) a u dívek pak pouze v 7(11,7%) případech.

Všimli jsme si také rozdílu v kvalitě odpovědí podle obsahu příběhů (zadání). Nejméně AO se vyskytlo v případě 1. příběhu ("pes jako kráva"). Velmi zajímavé byla distribuce odpovědí podle tzv. vnitřní

homogenity (kolik dětí reagovalo na všechny -popř. alespoň na tři zadání- na stejné kvalitativní úrovni. Pouze jedno dítě bylo ve všech odpovědích "heteronomní" a jedno "autonomní". Ve všech ostatních případech byly odpovědi určitým způsobem "namíchaný". Za povšimnutí stojí skutečnost, že se ani v jednom případě nevyskytl respondent s kombinací HO a AO bez HAO. A pouze u tří respondentů jsou zastoupeny všechny tři typy odpovědí. (Podrobněji Vacková, 2000.)

Diskuse

- a) Z hlediska hlubšího poznání morálního úsudku dětí mladšího školního věku je možno při opatrné interpretaci konstatovat, že naše zkoumání potvrdilo Piagetem definované kategorie heteronomní a autonomní morálky včetně faktu, že mladší školní věk je skutečně obdobím postupného přechodu z jednoho typu do druhého. Vnitřní homogenita odpovědí dětí (pouze tři respondenti odpovídali na úrovni všech tří možností, tedy HO, HAO a AO). Žádné dítě nekombinovalo HO s AO bez přítomnosti HAO. Tyto závěry naznačují jistou stadiálnost (postupnost kroků) vývoje morálního usuzování, kterou zdůrazňoval Kohlberg (do vyššího stadia se nelze dostat "skokem"). Větší podíl výskytu autonomních odpovědí u chlapců nás při daném počtu respondentů neopravňuje k obecnějším závěrům.
- b) Při podrobnějším porovnání závěrů J.Piageta s našimi zkušenostmi (odstup 80 let) lze říci, že reakce (slovní výpovědi) tehdejších švýcarských dětí od dnešních českých se v zásadě neliší. Některé rozdíly je však možno vysledovat. Např. v příbězích s tématem krádeží Piaget uvádí (cca 100 dětí), že heteronomní odpovědi se dle jeho zkušeností po osmém roce nevyskytly. My jsme zaznamenali na úrovni heteronomní morálky pět výpovědí u dětí desetiletých a starších.
- c) Zkušenosti s rozhovory vedenými s dětmi na téma mikropříběhů s morálním obsahem nás dovedly k dvěma významným dílčím pedagogickým závěrům:
 - 1) děti byly velmi zaujaty nabídkou řešit (vyjadřovat se) fiktivní modelové příběhy,
 - 2) naše zkušenost ukázala, že takovéto rozmluvy mohou výrazně napomoci k rozvoji morálního úsudku dětí za předpokladu, že budou vedeny dovedně a opakovaně (jakkoliv si plně uvědomujeme limity dané věkovými zvláštnostmi).

Literatura:

PIAGET, J. *The Moral Judgement of the Child.* Harmondsworth, Penguin Books 1977.

KOTÁSKOVÁ, J., VAJDA, I. *Test morální zralosti osobnosti.* Bratislava, Psychologické a didaktické testy, 1983.

VACEK, P. *Řešení morálních dilemat - metoda mravní výchovy.* In: Sborník Pedagogické fakulty v Hradci Králové, pedagogika-psychologie, XLIX, 1992, s. 90 - 101.

VACKOVÁ, Z. *K rozvoji mravního vědomí a jednání v mladším školním věku.* Pedagogická fakulta VŠP, Hradec Králové 2000. /Nepubl. dipl. práce./

AUTOŘI – KONTAKT:

PhDr. Pavel Vacek, Ph.D.

Mgr. Zita Vacková

katedra pedagogiky a psychologie

Pedagogická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Víta Nejedlého 573

Hradec Králové

Tel.: (049) 5061 506 (340)

E-mail: pavel.vacek@uhk.cz